

Nyberejsningen af fredede fortidsminder i Nordjylland

AF NIELS HAUE

I år 2005 påbegyndte museet nyberejsningen af de fredede fortidsminder i det daværende Nordjyllands Amt. Der er tale om et projekt, som afsluttes ved udgangen af 2007, hvor museet da vil have berejst ca. 4.500 fortidsminder. På nuværende tidspunkt er halvdelen af fortidsminderne blevet berejst, og det er derfor passende at lave en status over tilstanden af de fredede fortidsminder.

De tidligste fredninger blev foretaget i starten af 1800-tallet og var baseret på frivillige aftaler med lodsejerne. Ved at udtage arealerne fra dyrkningen skulle kulturarven sikres, og indsatsen blev belønnet med enten et diplom eller en pokal, afhængig af gårdens størrelse. Trods fredningerne var 1800-tallet kendetegnet af en støt stigende destruktions af gravhøje, dels ved hedens opdyrkning og dels ved en intensivering af landbruget. I sidste fjerdedel af 1800-tallet blev alle fortidsminder i hvert sogn berejst for at registrere anlæggenes geografiske placering og deres tilstand. På basis af disse oplysninger stod det klart, at frivillige aftaler mellem lodsejer og stat ikke kunne forhindre en eskalerende destruktion af kulturarven. I 1937 blev fortidsminderne endelig beskyttet ved en fredningslov. Som udgangspunkt for fredningen blev alle fortidsminder, som endnu var synlige ved sogneberegningen et halvt århundrede tidligere, omfattet af loven. I de følgende årtier blev hele landet berejst for at fastsætte fredningen for hvert enkelt fortidsminde. Det vil sige, at fortidsminder, som var blevet sløjfet før berejsningen i 1940-50'erne, ikke blev omfattet af lovgivningen.

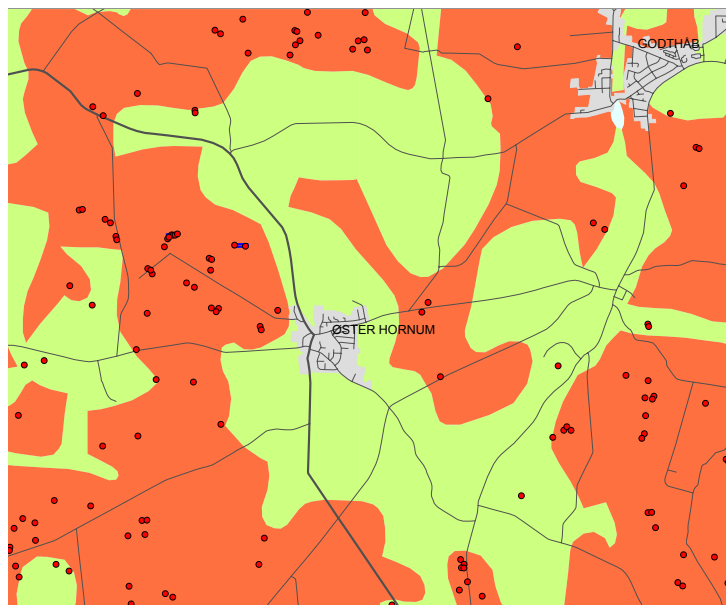
På landsplan er godt 30.000 fortidsminder fredet. Hver fjerde af disse er beliggende i den nye Region Nordjylland, hvilket understreger områdets kulturhistoriske synlighed med omtrent et fredet fortidsminde pr. kvadratkilometer. De fredede fortidsminder er beskyttet ved museumsloven. Heri er det bl.a. bestemt, at tilstanden af selve fortidsmindet ikke må ændres (§29e), og at fortidsmindet tillige er beskyttet af en 2-m zone, inden for hvilken jordbearbejdning m.m. ikke er tilladt (§29f). Lovgivningen skal sikre, at såvel primære som sekundære begravelser i gravhøjene ikke ødelægges, og at højfoden ikke ved moderne pløjning får et firkantet grundrids, men tværtimod bevarer sin oprindelige runde form. Fortidsminderne er tillige omfattet af naturbeskyttelseslovens §18, som sikrer, at fortidsmindets synlighed ikke ødelægges ved f.eks. skovrejsning eller anlægsarbejde.

Langt hovedparten af de fredede fortidsminder er gravhøje, men andre anlægsgrupper som runesten, voldanlæg og borgbanker er tillige omfattet af fredningen. På Læsø udgør saltindvindingen fra middelalderen et særegent fortidsminde, og øens godt 600 saltsyderier er ikke medtaget i nedenstående gennemgang. På grund af registreringsstatus er det statistiske materiale begrænset til det arkæologiske ansvarsom-

råde ved Aalborg Historiske Museum, mens Vendsyssel og Vesthimmerland vil blive nyberejst i 2007.

I de fire nye kommuner, som udgør Nordjyllands Historiske Museums ansvarsområde, er der registreret 3.113 fredede fortidsminder. Fortidsminderne er ikke ligeligt fordelt i området. De to mindste kommuner, Rebild og Mariagerfjord, udgør 40% af museets ansvarsområde, men indeholder 67% af de fredede fortidsminder. Denne fordeling viser imidlertid ikke et reelt billede af det forhistoriske bosættelsesmønster, men snarere hvilke områder som var kendetegnet ved en større andel af hede- og skovbeplantning i historisk tid. Dette fremgår af nedenstående tabel, hvor landskabsfordelingen på Videnskabernes Selskabs kort fra slutningen af 1700-tallet er opgjort for museets ansvarsområde. Netop dette kortmateriale viser arealanvendelsen inden opdyrkningen af heden samt de store dræningsarbejder i 1800-tallet, og repræsenterer i det store hele landskabet fra senmiddelalder til historisk tid.

Figur 1. Sammenhængen mellem fredede fortidsminder (rød cirkel), heden (orange signatur), agerjord (lys grøn) illustreret ved Øster Hornum.

Fordelingen af hhv. landskabstyper på Videnskabernes Selskabs kort for museets ansvarsområde (i km²) samt de fredede fortidsminder (FFM). Landskabstyper som eng/mose, klit/flyvesand m.m. er ikke medtaget i tabellen, da ganske få fortidsminder (111 stk.) knytter sig til disse arealer (929 km²).

	Ager	Skov	Hede	I alt
Areal	1575	125,9	708,6	2409,5
FFM	1591	191	1220	3002
Areal i %	65%	5%	29%	100%
FFM i %	53%	6%	41%	100%

Fortidsminder i eng/mose er kraftigt underrepræsenteret, hvilket blot afspejler det faktum, at gravhøje selvsagt sjældent placeres i lavtliggende områder. Som det fremgår af tabellen, var 29% af de tørre arealer dækket af hede i slutningen af 1700-tallet, mens 41% af de synlige fortidsminder er beliggende på tidligere hedearealer. Sandsynligvis har det åbne land haft samme frekvens af fortidsminder, som fandtes på

heden i 1700-tallet, men en del af disse er blevet fjernet ved landbrugsdrift i historisk tid.

Hvorvidt antallet af fredede gravhøje udgør ¼ eller mindre af det oprindelige antal må bero på et skøn, men sikkert er det, at andelen bliver mindre og mindre som følge af overtrædelser af museumsloven. Ved nyberejsningen har museet siden 2005 berejst 1.982 fortidsminder. Af disse var 35 fortidsminder blevet fjernet mellem den foregående og nuværende berejsning. Selvom der er tale om en lav procentdel, er der tale om et uigenkaldeligt tab for kulturarven.

	Total	Nyberejst	Lovbrud	§29e	§29f	Pleje	Fjernet	God stand
Jammerbugt	438	44 %	26 %	8 %	20 %	58 %	3 %	36 %
Rebild	991	62 %	25 %	10 %	18 %	71 %	1 %	22 %
Aalborg	576	91 %	17 %	6 %	13 %	51 %	2 %	43 %
Mariagerfjord	638	97 %	24 %	12 %	14 %	38 %	2 %	45 %
I alt		74 %	23 %	9 %	16 %	54 %	2 %	36 %

Ovenstående tabel viser, at museet ved udgangen af 2006 havde besøgt 74% af de fredede fortidsminder i museets ansvarsområde, som er omfattet af nyberejsningen. Ved hele 23% af fortidsminderne er der konstateret lovbrud. Overtrædelse af 2-m beskyttelseszonen (§29f) er langt det hyppigste lovbrud (16%). Disse gravhøje vil med tiden miste deres oprindelige form og fremstå med firkantet grundplan, og sekundære grave og andre anlæg ved højfoden vil være ødelagt for bestandig. Overtrædelser af §29e ses ved 9% af fortidsminderne, og dette tal dækker alt fra ulovligt opstillede jagtposter, flagstænger m.m. til erosionsskader forvoldt af græssende kreaturer og egentligt anlægsarbejde i fortidsmindet, hvor dele af højen er bortgravet.

Tabel, der viser antallet af fredede fortidsminder (som er omfattet af nyberejsningen) fordelt på de fire kommuner i museets ansvarsområde, samt registrerede lovovertrædelser.

Gravhøj nord for Hobro under ødelæggelse. Skaderne skyldes græssende kreaturer.

Mange gravhøje indeholder stadig intakte begravelser, og højfylden yder da en beskyttelse mod en destruktion. Lodsejer er forpligtiget til at vedligeholde fortidsminderne og holde uhensigtsmæssig vegetation nede, men uheldigvis ses store træer på mange gravhøje. Mange er nok af den opfattelse, at et stort bøgetræ på toppen af en gravhøj er harmløs og endda idyllisk. Men faktum er, at mange træklædte gravhøje har lidt voldsomt under de senere års storme og orkaner. Ved flere gravhøje har rodvæltre blotlagt dele af stenkonstruktioner og begravelser i højene. Resultatet bliver, at en relativ dyr genetablering er påkrævet for at genskabe højens oprindelige udseende. I denne sammenhæng er en plejeforanstaltning, hvor uønsket vegetation holdes nede, at foretrække såvel økonomisk og i højeste grad kulturhistorisk. Som det fremgår af tabellen, har godt halvdelen af fortidsminderne behov for pleje. At hele 71% af fortidsminderne i Rebild kommune kræver pleje er således et udtryk for, hvor mange af højene som helt eller delvist er beliggende i skovområder.

Nyberejsningen har afsløret en række negative forhold ved de fredede fortidsminder. Forhold som nok vil blive forbedrede ved at appellere til folk om at overholde museumsloven. Men et øget tilsyn samt opfølgning på de konstaterede lovbrud vil også være medvirkende til at bevare de fredede fortidsminder for eftertiden. Af de nyberejste fortidsminder er det kun 36%, som fremstår i god stand - så må fremtidige tilsyn vise, om dette forhold kan forbedres, så vi også i fremtiden er omgivet af synlige kulturhistoriske spor i landskabet.

*En velplejet gravhøj pryder
landskabet ved Hvornum.*

